

SOSIAL SFERAYA DAXİL OLAN LAYİHƏLƏRİN DƏYƏR MƏNFƏƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

A. N. EMİNOV

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Tədqiqatın əsas məqsədi sosial sferaya xüsusilə tibb məntəqələrinə qoyulan investisiyaların səmərəli təşkilində, həmçinin bu sahədə aparılan investisiya layihələrində dəyər və mənfəətlərinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilən iqtisadi alət olan Dəyər Mənfəət Analizinin təhlil edilməsidir. Tibb məntəqələri üzrə layihələrin DMA-nin aparılması üçün ən uyğun metod Kvota Qiymətləndirmə Metodu bu məqalədə təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Dəyər Mənfəət Analizi, Kvota Qiymətləndirmə Metodu, iqtisadi layihələr

Dəyər mənfəət analizi cəmiyyət üzərində bir bütün olaraq layihənin ümumi təsiri göstərməklə sərmayenin bütün əlaqədar dəyər və mənfəətlərinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan bir iqtisadi alətdir [7]. Ümumiyyətlə, bu və ya digər layihələrin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə analizlərindən istifadə edilir. Maliyyə analizinin aparılmasında əsas məqsəd:

1) Maliyyə ehtiyatlarının nələrdən ibarət olduğunu, yetərli və əldə etmək imkanlarının olub-olmadığının müəyyən edilməsi, 2) Maliyyə ehtiyatlarına aid olan riskləri, xərcləri və bunların layihəyə gətirmiş olduğu yükün müəyyən edilməsi, 3) Müxtəlif maliyyə ehtiyatları arasından daha uyğun olanının seçilməsi, 4) Layihədə iştirak edən ortaqların maliyyə vəziyyətlərinin araşdırılması, 5) Layihənin maliyyə baxımından işləyə bilməsini, 6) Gözlənilməyən maliyyə xərclərindəki yüksəlmələrin qarşısının alınmamasını müəyyən etməkdir [6].

Tibb DMA-nin əsas elementləri kimi layihənin dəyər və mənfəəti sadəcə ekvivalent pul dəyəri ilə ifadə edilməməli, həmçinin layihənin həyata keçirildiyi vaxt bölümündə onun pulla ifadəsi verilməlidir. Gələcək xərclər və mənfəətlər bu səbəbdən daha aşağı dəyərlə hesablana bilər. Eləcə də alternativ variantlar arasında müqayisə imkanının yaranması üçün dəyər və mənfəətlər müvafiq qaydada qiymətləndirilməlidir [1, s. 144]. Ölçü üçün ümumi vahidin adətən pul olması nəzərdə tutulur. Həmçinin aydın monetar dəyəri olmayan dəyər və mənfəətlərin qiymətləndirilməsi zamanı insanların davranış və seçimləri təsvir olunmalıdır. Layihənin təhlili zamanı "layihə olmayanda" variantını da daxil etmək lazımdır. Bu, cari sxemanın davam etdirildiyi və yeni hədəflərin olmadığı situasiyalarda olur. Fəaliyyət yaxud qərar kriteriyalarının olması tələb olunur. İstifadə olunan ümumi kriteriyalar bunlardır: Xalis Cari Dəyər (XCD) və Mənfəət Dəyər Faizi (MDF) (ingiliscə: Net Present Value (NPV) and Benefit Cost Ratio (BCR)) [5, s. 234].

I. Tibb Məntəqələri Layihələrinin DMA aparılması üçün qısa metodoloji təlimat

Tibb məntəqələri üzrə layihələrin DMA-nin aparılması üçün ən uyğun metod Kvota Qiymətləndirmə Metodudur. Bu metoda əsasən, əvvəlcə tibb məntəqəsinin bərpa olunduğu/ tikildiyi icmanın üzvləri arasında sorğu keçirilir. Sorğunu faydalananlardan seçilmiş elə bir qrupla keçirmək lazımdır ki həmin qrup icmanın sosial, demoqrafik və cins tərkibini ən yaxşı şəkildə təqdim etmiş olsun. Ancaq, bizim situasiyamızı (layihə başlamazdan əvvəl belə bir sorğunun aparılmamasını) nəzərə alaraq və daha real nəticələr əldə etməkdən ötrü tibb məntəqələrinin DMA-nin aparılması zamanı əvvəlki bölmələrdə qeyd edilmiş hər iki metodundan (KQM və QEDM) istifadə etdik.

a) KQM-nun tətbiq edilməsi üçün tibb məntəqəsi layihəsinin həyata keçirildiyi icmalarda, həmçinin tibb məntəqəsi olmayan və faydalanan icmadakı məntəqənin xidmətlərindən istifadə edən qonşu icmalarda Ödəmə Həvəsinin (ÖH) araşdırılması metodu ilə bir qiymətləndirilmə aparıldı.

b) QEDM-nun tətbiq edilməsi üçün tibb məntəqəsi layihəsinin icra olunduğu icmalarda araşdırmalar aparıldı.

KQM və QEDM-nin tətbiqi ilə DMA aparılması üçün ən azı 3 növ məlumatın toplanmasına ehtiyac vardır:

- Tibb məntəqəsinə çıxışı olan insanların sayı – bu məlumatı bələdiyyədən alıb səhihliyini qonşu icmada aparılan kiçik araşdırma ilə əmin olmaq olar.
- 15 il ərzində tibb məntəqəsinin tikilməsi üçün vəsait ödəmə həvəsi olan icma üzvlərinin müəyyənləşdirilməsi - əhalinin bütün sosial qruplarının cəlb edildiyi sorğu yolu ilə müəyyənləşdirilə bilər (sorğu formatı və sorğunun aparılma yolu Əlavədə təqdim olunur)

- Xidmətlərdən istifadə etmək üçün layihədən əvvəl və sonra ailəbaşına düşən illik xərc (nəqliyyat, həkimlərə ödənilən vəsait, dərmanlar və s. nəzərə alınmaqla) – *Statistika Komitəsindən və yaxud sorğularla müəyyən edilə bilər.*

Ailələrin 5-15%-i ilə sorğu aparılması kifayət edir. Sosial qruplar barəsindəki rəqəmlər bələdiyyələrdən alına bilər, alınan rəqəmlər əsasında sorğu nəticələri ümumiləşdirilə və ailəbaşına çəkilən orta xərc səviyyəsini öyrənilə bilər.

II. Tibb Məntəqələrinin tikintisi layihələrinin DMT-i- praktiki analiz

AzKİL-2 tərəfindən icra olunan 2 Tibb Məntəqəsinin dəyər-mənfəət təhlili aparılmışdır. Layihələrin seçimi zonalar və icmalar nəzərə alınmaqla 2 zondan- Şimal və Cənub zonalarında seçilmişdir [9].

Tibb məntəqələri üzrə layihələrin DMA-nin aparılması üçün ən uyğun metod Kvota Qiymətlən-

Şimal zonası Qusar rayonu Bala Qusar icması

Bala Qusar icması Qusar rayon mərkəzindən 10 km məsafədə yerləşir. Əhalinin əsas məşğuliyyəti kənd təsərrüfatı, bitkiçilik, tərəvəzçilik və heyvandarlıqdır. Kəndin tibb məntəqəsinin istifadəyə tam yararsız köhnə binada yerləşməsi, burada olan şəraitətsizlik məntəqənin işçilərinin fəaliyyətini məhdudlaşdırır, icma sakinlərinin tibbi ehtiyaclarının ödənilməsinə imkan vermir.

Bala Qusar kəndində yerləşən tibb məntəqəsində ətraf kəndlərin də, Həsənqala və digərləri, sakinləri müraciət edir. Bu layihədə 5 otaqbina tikilmişdir. 2 tonluq su çəni quraşdırılıb, su xətti çəkilmişdir, 1 əd kanaloziya quyusu, 2 ədəd tibbi tullantıların ləğvi üçün polad qutu hazırlanmış, binanın ətrafına torlu hasar çəkilmişdir. Faydalanan əhali – 3033, qadın 1623, Ailələrin sayı – 861.

Layihənin ümumi dəyəri 83960 USD, AzKİL payı - 75561USD

tətbiqi ilə DMA aparılması üçün ən azı 3 növ məlumatın toplanmasına ehtiyac vardır:

- Tibb məntəqəsinə çıxışı olan insanların sayı – *bu məlumatı bələdiyyədən alıb səhihliyinə qonşu icmada aparılan kiçik araşdırma ilə əmin olmaq olar.*

- 15 il ərzində tibb məntəqəsinin tikilməsi üçün vəsait ödəmə həvəsi olan icma üzvlərinin müəyyənləşdirilməsi - *əhalinin bütün sosial qruplarının cəlb edildiyi sorğu yolu ilə müəyyənləşdirilə bilər (sorğu formatı və sorğunun aparılma yolu Əlavədə təqdim olunur)*

- Xidmətlərdən istifadə etmək üçün layihədən əvvəl və sonra ailəbaşına düşən illik xərc (nəqliyyat, həkimlərə ödənilən vəsait, dərmanlar və s/ nəzərə alınmaqla) – *Statistika Komitəsindən və yaxud sorğularla müəyyən edilə bilər.*

Ailələrin 15%-i ilə sorğu aparılması kifayət edir.

Saatlı rayonu -Yeni Novruzlu icması – Tibb məntəqəsinin tikintisi

İcma Saatlı rayon mərkəzindən 15 km məsafədə yerləşir. Əhalinin əsas məşğuliyyəti kənd təsərrüfatı, bitkiçilik, tərəvəzçilik və heyvandarlıqdır.

Kənddə tibb məntəqəsi binası olmadığı üçün, məntəqə yararsız vəziyyətdə olan uyğunlaşdırılmış binada yerləşmişdir. Ona görə də əhaliyə göstərilən tibbi xidmət keyfiyyətsiz olur. Uşaqlara peyvəndlər vaxtında və keyfiyyətli aparılmır. Yoluxucu xəstəliklər günü gündən artır. Kənd rayon mərkəzindən uzaq olduğu üçün rayon mərkəzi xəstəxanasına müraciət etmək çətin olurdu. Xüsusi ilə də gecələr və qış aylarında tibbi xidmət daha da çətinləşir.

Bu layihədə 5 otaqbina tikilmişdir. 2 tonluq su çəni quraşdırılıb, su xətti çəkilmişdir, 1 əd kanaloziya quyusu, 2 əd tibbi tullantıların ləğvi üçün polad qutu hazırlanmış, binanın ətrafına torlu hasar çəkilmişdir.

Başla çatmış layihədən 2650 nəfər əhali birbaşa faydalanmaqdadır. Ümumi smeta dəyəri-73792 USD, AzKİL payı-66385USD,

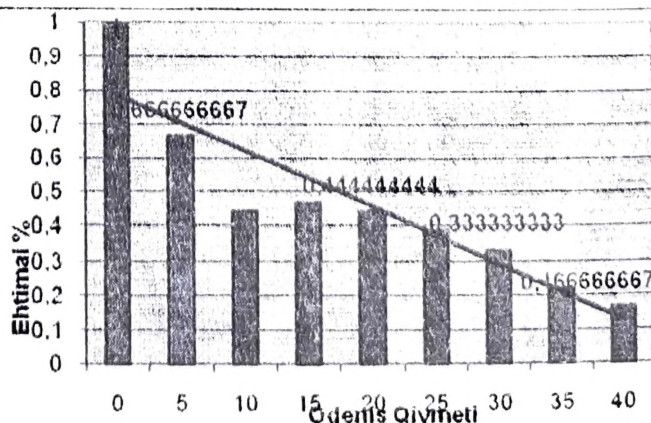
dirmə Metodudur (KQM). Bu metoda əsasən, tibb məntəqəsinin bərpa olunduğu/ tikildiyi icmanın üzvləri arasında sorğu keçirilir. Sorğuda ancaq 1 sual qoyulur Siz bu layihənin icrası üçün ildə nə qədər vəsait ödəməyə hazırsınız? Sorğunun keçirilməsi zamanı icmanın sosial, demoqrafik və cins tərkibi ən yaxşı şəkildə təqdim edilməlidir.

c) *KQM-nun tətbiq edilməsi üçün tibb məntəqəsi layihəsinin həyata keçirildiyi icmalarda, həmçinin tibb məntəqəsi olmayan və faydalanan icmadakı məntəqənin xidmətlərindən istifadə edən qonşu icmalarda Ödəmə Həvəsinin (ÖH) araşdırılması metodu ilə bir qiymətləndirilmə aparıldı.*

d) *QEDM-nun tətbiq edilməsi üçün tibb məntəqəsi layihəsinin icra olunduğu icmalarda araşdırmalar aparıldı.*

Biz tibb məntəqələrinin DMA-nin aparılması zamanı iki metoddan KQM və QEDM istifadə edib bunları müqayisəli təhlil etdik. KQM və QEDM-nin

Sosial qruplar barəsindəki rəqəmlər bələdiyyələrdən alına bilər, alınan rəqəmlər əsasında sorğu nəticələri ümumiləşdirilə və ailəbaşına çəkilən orta xərc səviyyəsini öyrənilə bilər. ÖH metodu ilə aparılmış sorğuların nəticələri sağdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır, 40 AZN ödəmək istəyən ailələrin sayı 15% təşkil edir, lakin 5 AZN ödəmək həvəsi olan ailələrin

N:	Layihə	LDA	LMA	DMT	Büdcə	Fəydlərin sayı
1	Qusar, Bala Qusar	72 492	395 896	323 404	83 960	3 033
2	Saatlı, Yeni Novruzlu	62 836	376 881	314 044	73 792	2 650
	Cəmi	135 328	772 777	637 448	157 752	5 683
	Cəmi Orta	67 664	386 388,5	318 724	78 876	2841,5

sayı isə 70%-ə yaxın təşkil edir. Bu isə ailələrin maddi durumunun son dövrlərdə artmasına və layihəyə daha çox əhəmiyyət vermələrinə əhalinin 2 Tibb Məntəqəsi üzrə layihənin hər birinin LDA, LMA və DMT ölçülməsi üçün yuxarıda qeyd edilmiş məlumatı əks etdirən sorğu və araşdırmaların nəticələri Excel formatında hazırlanmış sənədə daxil edilmiş, hesablamalar üçün funksiyalar verilmişdir. Hər iki metod vasitəsilə aparılmış kalkulyasiyanın nəticələri təhlil edilmiş və hər iki metod üzrə nəticələr arasında fərq 2% təşkil etmişdir. Alınan nəticələr yuxarıdakı cədvəldə verilmişdir:

Nəticə

Ümumiyyətlə sosial sferaya daxil olan layihələrin dəyər mənfəətlərinin qiymətləndirilməsi üçün bir neçə metodlardan istifadə edilir ki bunun ikisi bu

araşdırmada tətbiq edilmişdir. Tibb məntəqələri üzrə layihələrin DMA-nin aparılması üçün ən uyğun metod Kvota Qiymətləndirmə Metodu bu məqalədə təhlil edilmişdir. Xüsusiylə araşdırmanın əsas tərkib hissəsi olan tibb məntəqələri layihələrinin DMA-nin son nəticələri- 2 layihənin hər biri üçün ÖH və QEDM araşdırmalarının nəticələri verilmişdir. Ödəmə Həvəsi (ÖH) ilə qeyd edilmiş olanlar – icmaların təklif olunacaq xidmətlər və rahatlıq üçün ödəmə həvəslərinin pulla ifadəsini (ÖH), QEDM isə hazırda mövcud olan xidmət və rahatlığın pulla ifadəsini təqdim edir. Hər iki metodla hesablamalar üzrə XCD(NPV) orta 320 000 USD olur ki, bu qoyulan investisiyadan 4 dəfə artıq (400%-dən çox) iqtisadi gəlir verir. Beləliklə, AzKİP-2-nin Tibb məntəqəsi layihələrinə qoyduğu investisiya özünü sosial və iqtisadi cəhətdən doğruldu, iqtisadi gəlirlər qoyulan investisiyadan 4 dəfə (400%) çoxdur, AzKİP-in Tibb Məntəqələri layihələrinə qoyduğu investisiya özünü sosial və iqtisadi cəhətdənən az doğrultmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Yr.Dr. Gönül Yüce, "Sermaye piyasaları ve yatırım fonları: Teori ve Uygulama, Bursa, Dora 2014", 245 səhifə.
2. Prof. Dr. Əli Əlirzayev, "Sosial Mədəni Sahələrin İqtisadiyyatı: İnkişaf və Tənzimlənmə", Bakı 2016, 220 səhifə.
3. Prof. Dr. Ahmet Aksoy, Dr Cihan Tansioven, "Sermaye piyasası ve yatırım araçları analizi", 3.baskı, Ankara 2007, 677 səhifə.
4. Prof. Dr. Ahmet Aksoy, Dr Cihan Tanrıöven, "Sermaye piyasası ve yatırım araçları analizi" 5.baskı Ankara 2014, 760 səhifə.
5. Doç.Dr. Arman T.TEVFIK, "EXCELL ile yatırım projeleri" İstanbul -2012, 240 səhifə.
6. <http://kayzen-az.blog/investisiya/2694/maliyy%C9%99-analizi.html#cut> giriş tarixi 2016-10-14.
7. <http://www.canaktan.org/ekonomi/-az/blog/investisiya/2694/maliyy%C9%99-analizi.html#cut> giriş tarixi 2016-10-14.
8. <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/m/006.htm>, giriş tarixi 2016-10-14.
9. <http://www.azrip.org/content.php?n=2&page=press>, giriş tarixi 2016-10-05.
10. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/127/889.pdf>, giriş tarixi 2016-10-14

Оценка выгода проекты включены в социальные сферы

A.N.Эминов

Основная цель исследования проанализировать затраты - объем *-прибыль*, который используется для оценки стоимости и доходы инвестиционные проекты медицинский центр в социальные сферы. Метод квота оценка была проанализирована в данной статье который является подходящий метод для анализа «затраты-объем-прибыль» проекты медицинский центр.

Ключевые слова: Анализ выгоды и затрат, Метод Квота Оценка, экономические проекты

Assessment of the benefits of the projects profit included in social sphere

A.N.Eminov

The main objective of the study is to analyse economic tool **Cost Benefit Analysis (CBA)** which is used for assesment value and profits of investment projects of medical stations in social spheres. Quot assesment method which is relevant method for Cost Volume Profit Analysis of medical stations projects has been analysed in current research.

Key words: Cost Benefit Analysis, Economic projects, Quota Assesment Method